

УДК 74.580я73

В.П. ШПАК,
*доктор педагогічних наук,
професор кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького*

ТРАНСВЕРСАЛЬНИЙ ПІДХІД У СИСТЕМІ КОНКРЕТНО-НАУКОВОЇ МЕТОДОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Подано аналіз трансверсального підходу в методології соціально-педагогічних досліджень виходячи з історичних, теоретичних, технологічних та управлінських характеристик. Розкрито принципи реалізації трансверсального підходу, його основні концепти.

Ключові слова: трансверсія, підхід, методологія, дослідження, концепт, принципи, соціальна педагогіка.

Постановка проблеми. Стратегія (прогнозування результатів) і тактика (безпосередня реалізація, виконання) будь-якого наукового дослідження як процес і результат наукової діяльності [1, с. 23] визначається його методологією, тобто сукупністю теорій, концепцій, ідей, підходів, принципів, що визначають логіку процесу наукового пізнання. На кожному зі своїх рівнів (філософському, загальнонауковому чи конкретно-науковому) методологія виконує дескриптивну і прескриптивну функції. Відомо, що дескриптивна функція орієнтує дослідника на отримання нового знання, тому характеризує методологію як учення про структуру наукового знання, його закономірності, виступає орієнтиром у дослідженні. У той самий час прескриптивна функція є діяльнісною, оскільки спрямована на регуляцію наукової діяльності, що дозволяє реалізувати конструктивні завдання, що пов'язані з розробкою правил і рекомендацій наукового дослідження.

У сучасних умовах розвитку науки організація соціально-педагогічних досліджень потребує від дослідників ґрунтовної методологічної підготовки, що пояснюється посиленням зв'язків соціальної педагогіки з іншими науками, а також спрямованістю, інтеграцією зусиль усіх антропологічних наук. Методологія в цьому процесі відіграє пріоритетну роль, оскільки сприяє цілісності, системності, результативності, підвищенню професійної спрямованості дослідницької діяльності. Важливим також є те, що використання методів дослідження різних наук (психології, соціології, математики) має сприяти рішенню поставлених дослідних завдань.

У зв'язку зі сказаним **мета статті** обумовлена необхідністю розкриття трансверсального підходу як нового наукового підходу в системі конкретно-наукової методології досліджень у галузі соціальної педагогіки.

Виклад основного матеріалу. Методологія як наука про сукупність найбільш загальних світоглядних принципів та їх використання для вирішення складних теоретичних і прикладних завдань, у свою чергу, визначається також і суб'єктивною позицією вченого. У соціально-педагогічному дослідженні така позиція зокрема передбачає:

– визначення мети дослідження з урахуванням розвитку теорії науки, потреб соціально-педагогічної практики, соціальної активності та реальних можливостей наукового колективу чи конкретного вченого;

– вивчення соціально-педагогічних процесів, явищ в їх розвитку, саморозвитку, у певному середовищі, у взаємодії зовнішніх і внутрішніх чинників впливу;

– аналіз проблем соціалізації особистості з позицій різних антропологічних наук (соціології, психології, антропології, фізіології, генетики) для використання наукової інформації про людину в інтересах розробки оптимальних педагогічних систем, технологій, методик, умов для розвитку особистості;

– орієнтацію на системне вивчення питань структури, взаємозв'язку соціально-педагогічних процесів та явищ, їх підпорядкування, динаміку розвитку, тенденцій, сутності та особливостей, чинників та умов;

– виявлення та подолання об'єктивних і суб'єктивних суперечностей у процесі соціалізації особистості;

– визначення відповідних методів дослідження обраної проблеми;

– забезпечення зв'язку теорії з практикою, розробка напрямів її реалізації, орієнтація на нові наукові концепції, нове педагогічне мислення.

Соціальна педагогіка, що отримала в Україні новий імпульс до розвитку, як ніколи потребує розробки і використання нових методологічних підходів з метою підвищення якості досліджень у цій галузі, а також інтеграції теорії з практикою. Новим імпульсом у процедурі наукових досліджень проблем соціальної педагогіки стала розробка і використання трансверсального підходу, основи якого закладено в працях М.В. Фірсова [5].

Зазначимо, що власне термін «трансверсія» має безпосереднє використання у сфері біології у значенні, що наближене до мутації, зміни (від лат. *transversus* – *обернений у сторону, відведений* та англ. *transverse*). У той же час «транс», що виступає складовою часткою складних слів іноземного походження, використовується у значенні: 1) рух через простір, перетин будь-чого; 2) вихід за межі чогось. У зв'язку з цим стає цілком зрозумілою спроба М.В. Фірсова вийти за межі проблематики соціальної педагогіки з метою ідентифікації її галузей пізнання і практики зі сферою соціальної роботи.

З позицій трансверсального підходу соціальна педагогіка виступає тією пізнавальною реальністю, що дає можливість окреслити межі ідентичності, визначити не тільки її стан, але й виявити специфічні характеристики, які притаманні тільки для цієї науки. Специфіку соціальної педагогіки визначає історичний генезис її теорії та практики, особливості понятійного апарату. У силу цього методологію соціально-педагогічних досліджень визначають:

– онтологічна перспектива (здійснюється в контексті суміжних методологічних підходів, що сприяють пошуку ціннісних орієнтирів відповідно до потреб і динаміки розвитку соціально-педагогічної практики);

– особливості розуміння ситуації розвитку особистості (дають підстави для пошуку вирішення індивідуальної проблеми розвитку засобом ідентифікації полярних соціальних ситуацій: «особистість як заручниця соціальної ситуації» та «особистість як продукт соціальної ситуації»);

– об'єктивний характер професійної діяльності соціальних педагогів (на відміну від американської лінійної моделі соціально-педагогічної роботи вітчизняна модель має об'єктивний характер і передбачає багатовекторність рішення індивідуальних проблем клієнта, що охоплює широкий спектр діяльності від надання консультативної допомоги, забезпечення соціально-правового захисту, інформування клієнта і представлення його інтересів у різних соціальних інституціях до педагогізації середовища та ін.);

– перехід від індивідуальної до групової соціально-педагогічної роботи (передбачає інтеграцію особистості клієнта в соціум відповідно до особливостей його суб'єктності в системі соціальних, культурних і економічних відносин, що існують у певний історичний час у суспільстві).

Механізм соціальної трансверсії клієнта соціально-педагогічної роботи в суспільстві передбачає проходження певних фаз розвитку: від інституціоналізації (розміщення в соціальні інституції) до деінституціоналізації (надання допомоги поза соціальними інституціями). До того ж цей процес є характерним фактично для будь-якого клієнта в історичній практиці соціально-педагогічної роботи, будь-то людина похилого віку, самотня людина, професійний безробітний, інвалід чи дезадаптована дитина залежно від домінуючої ідеології соціальної допомоги в суспільній свідомості.

З позицій трансверсального підходу стає можливою оцінка підпорядкування проблематики соціальної педагогіки і соціальної роботи, що нині продовжує продукувати диску-

сії в українському науковому середовищі. Зокрема для європейської традиції більш характерним є включення соціальної педагогіки в теорію соціальної роботи як її складової. При цьому сучасними зарубіжними дослідниками проблем соціальної педагогіки розглядаються такі аспекти:

- *історичний*, що дозволяє переосмислити теорію та практику соціально-педагогічної роботи з позицій подолання ізоляції, стигматизації окремих соціальних груп;
- *технологічний*, що дає можливість удосконалювати зміст, методи і форми роботи в різних соціальних інституціях;
- *теоретичний*, що сприяє екстраполяції прогресивних досягнень зарубіжної соціально-педагогічної роботи з урахуванням національної специфіки, а також розробці власних інноваційних методик і технологій;
- *управлінський*, забезпечення якого дозволить підвищити ефективність управління системою допомоги окремим клієнтам і соціальним групам.

Реалізація трансверсального підходу в наукових дослідженнях і соціально-педагогічній роботі потребує дотримання ряду принципів (беззаперечних вимог, що випливають із закономірностей соціально-педагогічної теорії та практики), серед яких М.В. Фірсов виділяє: конвергенцію і дивергенцію пізнавальних і практичних матриць соціальної педагогіки і соціальної роботи; субординацію і субституцію в соціальній педагогіці і соціальній роботі; ідентичність і альтернативність порівнюваних галузей пізнання [5].

Оскільки в Україні проблема співвіднесення пізнавальних парадигм соціальної педагогіки і соціальної роботи вже не є достатньо актуальною, слід виділити два основні підходи до її осмислення: 1) теорія і практика соціальної роботи по відношенню до соціальної педагогіки співвідноситься як ціле та його частка, де соціальна педагогіка розглядається у вигляді сегмента соціальної роботи; 2) теорія і практика соціальної роботи і соціальної педагогіки мають самостійні традиції і тенденції розвитку.

Таке зіставлення з позицій трансверсального підходу відбувається в контексті: понятійного апарату соціальної педагогіки як науки і сфери практичної діяльності (субституція); впливу суспільної свідомості на моральні пріоритети надання адресної допомоги клієнтам і соціальним групам (ідентичність–альтернативність).

Крім того, трансверсальний підхід дозволяє побачити в соціальній педагогіці історичний синтез ідей і досвіду, у якому слід виділити такі концепти (загальні ідеї):

- формування уявлень про роль соціуму у вихованні молодого покоління;
- розвиток уявлень про інституції соціального виховання у справі піклування і турботи про дітей;
- становлення уявлень про вплив середовища на соціалізацію особистості.

Концепт формування уявлень про роль соціуму у вихованні молодого покоління в науково-педагогічному пізнанні є найбільш давнім. Він зародився в надрах античної філософії. Пройшовши тривалий історичний шлях розвитку від уявлень про те, що соціум – основний суб'єкт виховання, цей концепт трансформувався в комплекс уявлень про те, як суспільство і держава можуть бути самі змінені через виховану особистість. При цьому бралися до уваги не лише позитивні зміни особистості, гармонізація її розвитку, але й можливі деформації природного начала особистості. У ХХ ст. поступово складаються уявлення про соціальне виховання як засіб реформування суспільства і політичної системи. До того ж спектр уявлень видався достатньо широким – від комуністичних ідей формування нової людини до соціально-педагогічних ідей постмодернізму, в основу якого покладено механізми імпринтингу.

Концепт розвитку уявлень про інституції соціального виховання у справі піклування і турботи про дітей передбачають розуміння механізмів інтеграції особистості у соціум через традиційні інститути сім'ї і школи та/або інституції піклування. Оскільки цей концепт пов'язаний з інституціональною практикою, яка залежно від історичного часу визначає сутність соціально-педагогічних впливів, наголосимо на відмінності двох схожих на перший погляд понять – «інститут» та «інституція». Соціальних інститутів у суспільстві лише п'ять: інститут сім'ї, інститут освіти, інститут влади, інститут релігії, інститут економіки. Щодо інституцій, то вони широко представлені як на державному, так і громадському рівнях і мають досить розгалужену структуру. Динаміка цього концепту простежується від станової ін-

теграції дітей у патріархальному суспільстві до професійної соціалізації та культурної ідентифікації в постіндустріальному суспільстві.

Концепт становлення уявлень про вплив середовища на соціалізацію особистості формується в середині XIX ст. У зв'язку з переосмисленням середовища як чинника соціальних змін життєвого сценарію особистості. Цей концепт визначається історичними реаліями руйнування патріархальної родини, індустріалізацією, урбанізацією, що змінили традиційне середовище існування особистості. Ці чинники виявлялися в різних формах соціальної деформації особистості: бродяжництві, жебракуванні, проституції, злочинності, інвалідності, маргіналізації.

Оскільки форми соціальних деформацій особистості здебільшого були середовищними, а не інституційними, це потребувало не тільки осмислення негативних феноменів, але й активних дій з боку суспільної соціально-педагогічної практики.

Висновки. Таким чином, трансверсальний підхід у соціально-педагогічних дослідженнях дає можливість виробити загальні рекомендації до вивчення проблем теорії та практики соціальної педагогіки.

Список використаних джерел

1. Гончаренко С.У. Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям / С.У. Гончаренко. – Київ–Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2010. – 308 с.
2. Клименюк О. Методология та методи наукового дослідження / О. Клименюк. – К.: Міленіум, 2005. – 186 с.
3. Методы системного педагогического исследования. – М.: Народное образование, 2002. – 208 с.
4. Наукові підходи до педагогічних досліджень: монографія / за заг. ред. В.І. Лозової. – Харків, 2012. – 348 с.
5. Фирсов М.В. Трансверсальный подход в отечественной социальной педагогике и социальной работе / М.В. Фирсов // Педагогическое образование и наука. – 2011. – № 1. – С. 15–22.

Дается анализ трансверсального подхода в методологии социально-педагогических исследований исходя из исторических, теоретических, технологических и управленческих характеристик. Раскрыты принципы реализации трансверсального подхода, его основные концепты.

Ключевые слова: трансверсия, подход, методология, исследование, концепт, принципы, социальная педагогика.

The article highlights the transversal approach analysis in methodologies of social-pedagogical studies on the basis of historical, theoretical, technological and managerial aspects. The principles of implementing the transversal approach and its main concepts are suggested in the article.

Key words: transversion, approach, methodology, study, concept, principles, social pedagogy.

Одержано 24.12.2013.